100 år med elforsyning i Hals Kommune Anden del: Tiden 1906-2006

Herværende artikel tager udgangspunkt i forfatterens arbejde med kilderne til Hals Kommunes elektricitetshistorie. Et arbejde, som resulterede i den 176 sider store bog af Klem Thomsen: "Lys over land - Elforsyningens historie i Hals Kommune 1906 - 2006". Udgivet af Hals Museum for Museumsforeningen for Hals Kommune, 2006. Udgivet med støtte af Elforsyningen Sydvendsyssel ESV A.m.b.a., Hals Daghøjskole, Hals Elværks- og Miljøforening, Vattenfall A/S, Nordjyllandsværket. Hvor bogen, efter behørige generelle indledninger, er bygget op på basis af de enkelte værkers og foreningers startår og historie, lægges i nærværende artikel et kronologisk snit gennem kilderne, som i artiklens første del, publiceret i Årsskrift 2006 s. 25-34, behandler Elforsyning, Udbredelse, Økonomi og Forbrug. I artiklens nærværende anden del behandles den lokale elektricitetshistorie i kronologisk form, 1906 til 1915, 1916 til 1925, 1926 til 1935, 1936 til 1945, 1946 til 1955, 1956 til 1965, 1966 til 1975, 1976 til 1985, 1986 til 1995, 1996 til 2005. Såvel artiklens første del som den anden del er skrevet på samme kilde-grundlag, men er ikke underkastet samme analyse og konklusion som i "Lys over land". Der er altså her i den forstand tale om nyt materiale og om nye tolkninger. Skulle læseren få lyst til at vide mere om Hals Kommunes elektricitetshistorie, kan henvises til den grundige og detaljerede fremstilling "Lys over land", 2006.

HGN (Henrik Gjøde Nielsen, redaktør af årsskrift 2007)

Af Klem Thomsen

Tiden 1906-1915

I perioden fra 1906 til 1915 blev oprettet fire elværker i Hals Kommune.

Gandrup Elværk er stiftet den 18. november 1906. Datteren af den første elværksbestyrer, som var bødkermester Frederik Poulsen, har fået fortalt, at elværket startede prøvekørsel i julen 1907 med fire aftagere - elværket selv, mejeriet beliggende ved siden af elværket, brugsen beliggende skråt overfor elværket, og manufakturhandler Jens Nielsen med et hus ved siden af brugsen.

Vester Hassing Elværk er stiftet den 12. april 1908. Leverancen til byen startede op den 15. august 1908. Maskinen blev kun startet op to gange ugentlig; så blev de store akkumulatorer opladet, hvorefter batteriet havde kraft nok til at forsyne byen den resterende del af ugen.

Hals Elværk er stiftet den 28. januar 1913. Leverancen af lys til byen startede sandsynligvis i november 1913, men antallet af forbrugere på dette tidspunkt kendes ikke. Kendetegnende for Hals Elværk er, at protokollen er ført meget nøje, således at det er muligt – eventuelt med publikationsserien "Huse i Hals" bd. I-IX i hånden – at følge elforsyningens indtog i byen, da nye forbrugere er ført ind i denne med navns nævnelse. Medio 1915 møder 52 andelshavere til en generalforsamling. På den tid var mødeprocenten normalt meget høj, men tallet vidner om flere andelshavere fra starten end i Gandrup og Vester Hassing.

Ulsted Elværk er stiftet i 1914. De ældste protokoller fra værket kendes ikke, så der er begrænset viden om værkets drift de første 20-25 år.

Det er mit skøn, at der under de fire elværker kun har været mellem 150 og 200 forbrugere i 1915.

Tiden 1916-1925

Perioden fra 1916 til 1925 er præget af oliemangel, stigende priser og rationering på elektricitet, hvilket var en følge af Første Verdenskrig. Den første transformatorforening blev stiftet i Hals Kommune sidst i denne 10-års periode, dvs. knap 20 år efter at det første elværk blev etableret.

I begyndelsen af 1917 besluttede bestyrelsen i Gandrup Elværk - i et forsøg på at minimere strømforbruget - "at forbyde al Formaling af Korn ved Elektricitet samt at alt andet Motorarbejde kun bliver 2 Dage om Ugen". Da udsigterne til at få nye forsyninger af brændselsolie vedblev at være dårlige, besluttede værket i juli 1917 at købe Gandrup Mølle af Søren Jensen. Prisen for møllen med tilhørende landejendom var 16.000 kr., men elværket frasolgte straks besætningen for 1.800 kr. og to parceller for 5.500 kr. Formålet med købet var først og fremmest fremstilling af elektricitet, men møllen vedblev at løse dens naturlige eller oprindelige opgave, nemlig at male korn. Måske levede møllen ikke op til forventningerne, for i juli 1918 købte værket et gasværk, og vedtog samtidig at bygge et tørvehus samt at anskaffe en dynamo til maskinerne. Og året efter blev møllen sat til salg.

Vester Hassing Elværk fyrede med kul, men fik sværere og sværere ved at skaffe de ønskede leverancer. Alvoren kunne mærkes den 12. februar 1917, hvor det blev vedtaget at slukke for gadelamperne, og endvidere blev det henstillet til forbrugerne at have optærsket inden 1. marts, da værkets drift fra denne dato ville blive indskrænket. Og efter den 1. marts 1917 var motoren kun startet op tre dage om ugen, nemlig tirsdag, torsdag og lørdag. Yderligere tiltag blev dog snart nødvendige, og der blev installeret et renselsesapparat til sugegasmaskiner, således at der fremover kunne fyres med tørv i stedet for kul. Bestyrelsen vedtog som en følge heraf at opføre et tørvehus på værkets grund. Endvidere blev indkøbt 200.000 tørv, og det blev besluttet, at interessenterne skulle besørge hjemkørslen af tørvene i forhold til deres lysforbrug. Værket fyrede tilsyneladende stadig med tørv efter krigen. I 1919 blev besluttet at købe 10 favne tørvejord, og to af bestyrelsens medlemmer blev valgt til at forestå tørvegravningen. I 1921 indkøbtes yderligere 150.000 tørv. Samtidig måtte elværket igen være begyndt at fyre med kul, for sammen med sidstnævnte tørv indkøbtes fem tons kul, og to år senere yderligere 10 tons kul.

Hals Elværk havde også problemer med olieleverancerne. Det var ikke længere muligt at få et fast tilbud på disse; olien måtte købes fra gang til gang, til dagsprisen, hvis den ellers kunne skaffes. I juni 1917 var problemet

med olieleverancerne blevet så stort, at der måtte findes alternative løsninger. Det lykkedes at få en aftale med mejeriets andelshavere og mejeribestyrer Christensen om at få kraft fra mejeriets dampmaskine, og i august samme år kunne smedemester Johannesen sammen med mejeribestyreren opstille den nye dynamo. Situationen var dog stadig alvorlig, og bestyrelsen vedtog, at formanden på generalforsamlingen januar 1918 skulle "meddele Motorejerne at De saa vidt muligt kun maatte bruge Motorerne om Formiddagen og under ingen Omstændigheder efter Kl. 4." Da mejeriet senere ville forhøje prisen på den leverede strøm, og samtidig have værket til at deltage i betaling af reparationer på mejeriets maskiner, ser elværket sig igen om efter nye alternativer. Bestyrelsen indledte forhandlinger, og fik et tilbud om levering af gas samt ændring af værkets motor til gasdrift. Tilbuddet blev godtaget, hvorefter elektricitetsværket sommeren 1918 kunne overgå til gasdrift. Foråret 1919 er situationen tilsyneladende normaliseret, da olie nu igen kunne leveres.

Hou Transformatorforening blev stiftet den 30. juli 1925. Transformatortårnet, som fik nr. 7, blev bygget nord for Hou by, og ”Torsdag den 20 Januar 1926, om Aftenen Kl ca 8, sættes Strøm paa Hou Transformatorforenings Ledningsnet”. Da foreningen senere hen kunne fejre sit 25-års jubilæum valgte man ikke jubilæumsdatoen efter foreningens stiftelse, men efter starten på strømleverancen til Hou by.

Tiden 1926-1935

I perioden fra 1926 til 1935 blev de næste tre transformatorforeninger stiftet i Hals Kommune.

Stae Transformatorforening blev stiftet den 10. oktober 1929, hvor foreningens tekniske konsulent fremlagde projekt og rentabilitetsberegninger. Disse beregninger viste en afregning for de kommende medlemmer, der dels var baseret på en fast afgift på 2 kr. pr. tusind kroners ejendomsskyld, dels på en målerleje hvis størrelse ikke kendes, og endelig på en forbrugsafgift på 90 øre pr. kWh for lys og 45 øre pr. kWh for kraft. I starten af 1930 kunne kontrakten med NOAE om levering af elektricitet - til en pris af 20 øre pr. kWh og en årlig afgift på 1.100 kr. – underskrives. Desuden måtte foreningen optage de nødvendige lån, et 25-årigt lån på 14.000 kr. og et 10-årigt lån på 15.000 kr.

Holtet Transformatorforening blev stiftet den 23. oktober 1935. Man besluttede at indføre samtlige medlemmers navne i protokollen. Det blev i første omgang til 41 navne, senere kom nye til, og i alt 60 navne figurerer i protokollen. Bestyrelsen måtte først og fremmest skaffe de nødvendige økonomiske midler, og anmodede derfor straks Vester og Øster Hassing Sogneråd om at stille lånegaranti, ligesom sognerådet blev søgt om tilladelse til at rejse "den fornødne Stangrække langs Kommunens Veje." Samtidig igangsatte man forhandlinger omkring udbygning af den nødvendige højspændingsledning med transformatortårne til Holtet. Desuden blev arbejdet med ledningsnettet – kaldet fællesanlægget – samt husinstallationerne med målere og motorer sat i gang. Der gik to år før næstkommende generalforsamling blev afholdt. Formanden begrundede den lange periode uden generalforsamling med de langtrukne forhandlinger, der havde været i forbindelse med lånenes hjemtagelse, specielt omkring kommunegarantien var der gået lang tid med to vedtagelser i sognerådet og én i amtet, men som formanden kunne berette: "Tiden gik og gaar sin Gang og nu staar Anlæget færdig og Bestyrelsen mener

nu at kunde Aflægge fuld Klarlæggelse af alle Forhold Foreningen vedrørende." Formanden gjorde også opmærksom på, at ledningsnettet var blev udbygget med fremtiden for øje, selv om det her og nu måske ikke umiddelbart syntes rentabelt, men trods den dyre anlægssum – i alt 108.000 kr. - udtrykte medlemmerne tilfredshed. De havde jo også lige fået lys.

Øster Hassing Transformatorforening er stiftet den 15. november 1935, hvor "ca. 50 Mennesker" var mødt op i Øster Hassing Forsamlingshus. Og som det var praksis ved alle transformatorforeningers stiftelse, fremlagde foreningens konsulent "projekt og Rentabilitetsberegning".

Tiden 1936-1945

Igen i perioden 1936 til 1945 skulle elværkerne – p.g.a. Anden Verdenskrig – komme til at opleve en mangelsituation. Ikke desto mindre blev syv nye transformatorforeninger stiftet i denne 10-års periode.

I september 1939 modtog Gandrup Elværk en forespørgsel fra Foreningen af Elektricitetsværker i Danmark om, hvilke foranstaltninger værket ville foretage sig for at nedsætte elektricitetsforbruget. Svaret blev, at "Gadebelysningen er strøget og det er henstillet til Forbrugerne at spare saa meget som muligt". På et fællesmøde i maj 1940 drøftede elværkerne i Ulsted, Vester Hassing, Hals og Gandrup situationen på baggrund af en skrivelse fra Elektricitetsrådet. Resultatet af mødet blev, at Vester Hassing og Gandrup i en fælles svar-skrivelse anmodede om "at fortsætte Driften som hidtil med de forandringer som findes fornødne". De omtalte forandringer kom hurtigt, for allerede i juli 1940 besluttede Gandrup Elværk at anskaffe "en Vindmotor" for at spare på beholdningen af brændselsolie. En "6 Vinget 30 Fods Klapsejler" med tilhørende dynamo blev købt, og en grund til opstilling af denne blev ligeledes købt. Det var dog ikke nok at satse på vindkraft, og på den ordinære generalforsamling i juli 1941 fremlagde bestyrelsen forslag om, enten at gå over til vekselstrøm eller at købe et sugegasanlæg og fyre med tørv. General-forsamlingen gik ind for sidstnævnte løsning, og værket købte en gasgenerator og sikrede sig desuden, at der kunne skaffes tørv. Fyring med tørvene betød større arbejdsindsats af elværksbestyreren, hvorfor Frederik Poulsen da også blev bevilget et løntillæg på 50 kr. månedlig i hele perioden, hvor der blev kørt med gasværk. Tørvene fyldte også i landskabet og krævede plads, og elværket måtte i 1943 betale 100 kr. årligt for "Benyttelsen af Jens J Jensens Jord til Tørvestakken". Der var tale om store leverancer af tørv; i april 1944 tog værket imod et tilbud om køb af 500.000 tørv til en pris af 12 kr. pr. 1.000 tørv, og man forsøgte ovenikøbet at få yderligere 200.000 tørv. I marts 1945 købte elektricitetsværket 300 tons tørv, leveret på værket til en pris på 55 kr. pr. tons. Samtidig blev vindmotoren sat til salg. Snart efter var krigen forbi, og olien blev igen tilgængelig.

Elværksbestyrer Poulsens datter Birthe, som er født i 1934, har minder fra den netop omtalte tid, og kan bl.a. fortælle om de to store tørvekuler bag elværket. Hun kan fortælle, at søndagen var speciel fordi maskinerne denne dag blev slukket kl. 12 og familien holdt fri; især stilheden i huset gjorde i denne forbindelse et stærkt indtryk på hende. Af bygninger bestod elværket foruden beboelsen af maskinrum, akkumulatorrum og tørvehus. Hun husker, at maskinrummet indeholdt to maskiner til at producere strøm, og i tilknytning til dette var et værksted. Der var et stort og et lille akkumulatorrum. Her kom beboerne i Gandrup og omegn for at få opladet deres batterier, bl.a. til

radioer, men det kunne også dreje sig om opladning af en akkumulator til en lastbil. Tørvehuset indeholdt to høje siloer til tørvefyring.

Forbrugerne under Vester Hassing Elværk fik allerede i september 1939 den første henstilling om at begrænse strømforbruget, og i april 1940 blev henstillet til landbrugerne - og andre med store motorer - om kun at benytte disse tirsdage, torsdage og lørdage, og endvidere blev "al Søndagskørsel" forbudt; dog undtages malkemaskiner og pumper. På en ekstraordinær generalforsamling i marts 1941 blev besluttet at anskaffe "en Gasgenerator som Trækkraft for Fremskaffelse af Strøm til Elektricitetsværket", og værket blev på ny forbruger af tørv. I marts 1942 besluttes at nedtage luftledningerne til gadelamperne, simpelthen for at have disse i reserve ved tilslutning af nye interessenter, og kort efter fik man også brug for denne reserve, da der kom flere henvendelser til værket om levering af strøm til nye forbrugere. I 1944 fyldte elværkets bestyrer Laurits Jensen 60 år, og i den anledning fik han en pengegave "som en Paaskønnelse for hans store Ekstraarbejde ved Tørvene".

Hals Elværk opfordrer i 1939, via annonce i Hals Avis, dets forbrugere til at spare på strømmen; det besluttes at slukke gadebelysningen kl. 23, og endvidere forbydes reklamelys i butikker efter lukketid. Men måske var opfordringer ikke nok, for ”grundet paa Rationering af Brændselsolien” forhøjes priserne, simpelthen for at gennemtvinge besparelser på strøm-forbruget. Krigen mærkes også på anden måde, for på en ekstraordinær generalforsamling den 1. juli 1940 oplyses, at ”den tyske Værnemagt” har anmodet om levering af strøm, og at værket har indvilget i at levere denne, dog under forudsætning af at Værnemagten stiller den fornødne olie til rådighed.

Der gøres mange overvejelser omkring alternative muligheder for at producere strøm, såvel i bestyrelsen som på generalforsamlinger, hvor der drøftes alternative løsninger, bl.a. brug af vindmøllekraft, overgang til tørvegas, og opstilling af dynamo på mejeriet ligesom under Første Verdens-krig. Et flertal af elværkets medlemmer var imod disse alternative løsninger. Alligevel ønskede bestyrelsen at være forberedt på hvad som helst, og i november 1941 overtog Hals Elværk for 5.000 kr. matr. nr. 51ø, i dag Midtergade 4, simpelthen for at sikre elværket udvidelsesmuligheder i tilfælde af overgang til anden driftsform. I 1942 holdes der mange bestyrelsesmøder, og bestyrelsen gør sig stadig mange overvejelser omkring alternative muligheder for at producere eller skaffe strøm, ligesom den besøger andre elværker for at bese deres sugegasanlæg. Men man har tilsyneladende endnu let ved at få tilstrækkelig med olie fra Værnemagten, for da der i december 1942 kom et leveringstilbud fra Østvendsyssels Elektricitetsforsyning, svarer bestyrelsen, at det ikke for indeværende har nogen interesse. På generalforsamlingen i februar 1943 besluttes ligeledes at drive værket videre med den olie, ”som den tyske Værnemagt leverer mod at faa Strøm”, måske fordi forsamlingen syntes, at en pris på omkring 50.000 kr. for etablering af et sugegasanlæg var for meget. I 1943 besluttes dog at købe en ”Natmaskine”, og i den forbindelse påpeger formanden, at ”Maskinen er ikke en Gasmaskine men kan om fornøden omdannes til saadan”, hvad de ”nuværende Maskiner” ikke kunne.

I januar 1945 bliver det alvorligt for Hals Elværk, da Værnemagten meddeler, at der kun kan leveres olie svarende til det antal kWh, som den aftager. Bestyrelsen beslutter at lysforbruget må halveres, og strømleverancen rationeres drastisk, ligesom gadelyset slukkes. De enkelte familier blev i første omgang tildelt et forbrug svarende til halvdelen af deres forbrug i samme

måned året før. Senere blev dette ændret til et fast forbrug efter husstandens størrelse; tallene ændredes nærmest fra uge til uge. Overforbrug blev trukket fra i næste måneds ration, ligesom det blev pålagt en overpris. Også på kraftforbruget kom der drastiske rationeringer. Således blev al brug af kraft til "Kogning og Strygning" forbudt, mens landbrugerne kun måtte anvende kraft til "Tærskning og Hakkelsesskæring", og senere besluttedes at også kraftforbruget skulle halveres.

Den 2. februar 1945 holdt Hals Elværk ekstraordinær generalforsamling, denne gang i biografen, som efterhånden var det eneste offentlige lokale, tyskerne endnu ikke havde bemægtiget sig. Foruden orientering om "de øjeblikkelige Forhold" var "Køb af Gasværk og Omforandring af den lille Maskine" på dagsordenen. Forslaget forkastes med 68 stemmer imod og 48 for, mens 14 stemmer var blanke eller ugyldige. Allerede den 10. februar holdes ny ekstraordinær generalforsamling om anskaffelse af anden drivkraft, og efter en – igen - livlig debat blev afstemningsresultatet 84 nej- og 51 ja-stemmer. Tre dage senere får bestyrelsen en mundtlig melding om, at "Værket omgaaende maa sørge for anden Drivkraft da Værnemagten i modsat Tilfælde ser sig nødsaget til at disponere over Værkets Beholdning af Brændstof", hvad vel måtte betyde fuld overtagelse af driften, og en trussel om frakobling af alt forbrug, der var Værnemagten uvedkommende. Denne mundtlige besked efterfølges af en skriftlig. Ny ekstraordinær generalforsamling indvarsles til den 17. februar. Rygterne i byen sagde, at Værnemagten havde truet med at sende bevæbnede observatører til denne generalforsamling, men dette fremgår nu ikke af protokollen. Resultatet af denne tredje generalforsamling indenfor 15 dage blev, at bestyrelsen med 107 stemmer for og 37 imod får bemyndigelse til at udvide værket, og i øvrigt selv måtte bestemme under hvilken form. Som et resultat af ovenstående beslutning købes en 120 HK 4-takts motor, og som et supplement til denne motor indkøbes et gasværk. Men krigen slutter, før man den 26. maj 1945 kan holde rejsegilde på gasgenerator-huset. Den 16. august blev den nye motor og gasanlægget overtaget af elværket, men anlæggets historie blev nu ikke lang. For det første var der allerede i starten af september problemer med, at motorens stempler og ventiler sad fast i tjære, og for det andet bevilgede Varedirektoratet i slutningen af september den fornødne olie til værket. Gaseventyret var forbi, og bestyrelsen kunne gå i gang med at sælge tørvelageret.

Fra Ulsted Elværk er den første protokolindførsel, der kendes, fra den 30. juni 1941. Bestyrelsesmøderne i denne periode drejede sig mest om brugen af "Ensretter" og opklaring omkring "den bedste maade at udligne Strømstyrken enten ved Batteri eller Udligningsmaskine". Ulsted Elektricitetsværk fik altså under krigen leveret vekselstrøm, som blev omformet til jævnstrøm, før den blev sendt ud til elværkets forbrugere. Ulsted Elværk må have haft problemer med at styre strømstyrken, for under krigen fik værket flere erstatningssager på halsen på grund af overspænding på værket, hvorved i hvert fald en del radioapparater var blevet beskadiget.

Aalebæk Transformatorforening er stiftet den 6. april 1936. Juni 1937 forelå en opgørelse over tilslutningen af 16 lysforbrugere med 197 lampesteder og 31 stikkontakter, samt fem kraftforbrugere med 32,5 HK. Disse forbrugere udgjordes af 19 medlemmer, da kun to forbrugere fik installeret både lys og kraft. Udgifterne løb op i godt 50.000 kr., fordelt med knap 40.000 kr. til fællesanlægget og godt 10.000 kr. til installationerne. I foreningens første år

blev dens medlemskreds udvidet af flere omgange, og den 1. april 1939 kan foreningens medlemstal opgøres til 35 medlemmer, næsten en fordobling på tre år, fordelt som 31 lysforbrugere med 365 lampesteder og 12 kraft-forbrugere med 67,75 HK.

Gaaser Transformatorforening er stiftet den 18. august 1936. Den 24. november 1936 skinnede det elektriske lys for første gang i Gåser. Installationsarbejdet var i fuld gang, men ledningsnettet var endnu ikke tilsluttet til højspændingsselskabet. Denne dag var der sølvbryllup på gården "Haraldsminde"; Stine og Anton Thomsen havde været gift i 25 år, og på festdagen skinnede lyset godt hjulpet på vej af en dieselmotor, som blev tilsluttet gårdens ledningsnet. Og i parrets sølvbryllupssang lyder bl.a. om Anton Thomsen: "og det hvide Lys skaffer han os uden Skat, og det skinner i Gaaser for første gang i Nat."

Skiveren Transformatorforening er stiftet den 14. september 1936. Hvilket område, transformatorforeningen dækkede, fremgår af de mange sted- og gårdnavne i protokollen, så som Gandrup Enge, Engbo, Enggaarden, Enghave, Engvang, Klemmen, Lillehaven, Mellemhaven, Vesterhaven, Vibholt og Vester Hassing Enge.

Hals Oplands Transformatorforening er stiftet den 4. maj 1938. Etableringen betød en økonomisk satsning på 66.000 kr., fordelt på kun 16 andelshavere, så den må have været rimelig stor i 1938.

Ulsted-Rimmer Transformatorforening blev stiftet den 2. september 1938. Alle de 30 fremmødte blev indskrevet i protokollen - de fremmødte kvinder dog kun ved deres afdøde mands navn.

I 1940 påbegyndte NOAE en leverance af strøm til Aslund Transformator-forening. Til dette formål blev samme år bygget et transformatortårn vest for gården Lyngholm. Aslund Transformatorforening havde i 1942 et køb hos NOAE på 24.616 kWh. Foreningens forbrugere havde 866 lampesteder, havde tilsluttet 201½ HK, og afregningen skete på basis af 67 lysmålere og 31 kraftmålere.

I 1942 påbegyndte NOAE en leverance af strøm til Rimmerne Transformator-forening. Blandt de mange elforsyningsforeninger i Hals Kommune er Rimmerne Transformatorforening den eneste, som overhovedet ingen skriftlige spor selv har efterladt sig, men heldigvis kan sådanne findes i NOAEs protokoller. Først den 20. februar 1943 kunne kontrakten, som forinden var underskrevet af Rimmeren Transformatorforening, underskrives af NOAEs bestyrelse. Kontrak-ten blev dog kun underskrevet af fire af NOAEs bestyrelsesmedlemmer, da det sidste medlem ikke ønskede at underskrive den, fordi "20 Aar er for langt et Aaremaal for NOAE at paatage sig Garantien for den dertil hørende Højspændingsledning, der ikke bestaar af Kobber, men af Jerntraad". Den Anden Verdenskrig skabte flere mangelvarer, således også kobber.

Krigen satte sig også andre spor. Mange brugte tørv. Og nogle lavede disse tørv, bl.a. interessentskabet I/S Knoldgaard. Dette selskab var blevet stiftet den 2. januar 1903, med det primære formål at sikre dets 55 interessenter adgang til tørvejord. Formålet søgte selskabet at nå ved køb af gården Knoldgaard med tilhørende jorder. Senere blev selve gården solgt fra, da den var formålet uvedkommende, og i dag ejer selskabet – som stadig eksisterer, men nu nærmest har til formål at bevare et stykke natur og et stykke historie - ca. en tredjedel af Aslund Plantage, samt en del eng- og mosearealer nord for skoven. Men tilbage til tørvene, som var det primære for selskabet, og som

under Anden Verdenskrig udviklede sig til en egentlig tørveindustri, med et stort presse- og ælteværk. Da der ikke kunne skaffes brændselsolie under krigen, blev det nødvendig at få elektrisk kraft, og fra 1941 blev I/S Knoldgaard køber af elektricitet hos NOAE.

Selskabet investerede penge i højspændingsledninger og transformatorstation med tilhørende lavspændingsledninger. Mandag den 26. maj 1941 blev der sat strøm på ledningerne, og selskabet blev med tørvegravningen arbejdsplads for mange mennesker. Strømforbruget blev hurtigt stort, og I/S Knoldgaards elektricitetsforbrug var i 1942 på 11.159 kWh og selskabet havde tilsluttet 30 HK. Til sammenligning kan nævnes, at Stae Transformatorforening samme år forbrugte 15.010 kWh. Sagt på en anden måde: I/S Knoldgaard brugte i 3 måneder 3.720 kwh pr. måned, mens Stae Transformatorforening i 12 måneder brugte 1.250 kwh pr. måned. Hvor stor produktionen egentlig var, kan belyses af, at der ifølge selskabets protokol blev presset 1.990 tons tørv i 1943. Sådanne installationer skulle etableres hurtigt og var af midlertidig karakter, så myndighederne accepterede, at der blev slækket på de normale krav, hvorfor der i moser tit sås rustne stålkabler, gamle isolatorer og uimprægnerede træmaster. Det midlertidige var dog så som så, for udnyttelsen af moserne kom til at strække sig over mere end 10 år.

Tiden 1946-1955

I perioden fra 1946 til 1955 stiftes endnu to transformatorforeninger i Hals Kommune. Og så skal vi have historien om en elværksbestyrer, der blev fyret efter lang og tro tjeneste.

Hals Sønderskovs Transformatorforening er stiftet den 12. november 1946. Forsyningen blev fra starten lokal, da strømmen blev leveret fra Hals Elektricitetsværk. I 1953 fik Hals Elværk etableret en højspændingsledning fra ledningen på Fladkær, og da denne ledning passerede ”Storkereden”, fik Hals Sønderskovs Transformatorforening lov til at slutte en transformator til, således at man kunne gå over til vekselstrømsforsyning i dette område.

Hou Hede Transformatorforening startede op i 1950 og var selvstændig forening frem til 1968, hvor den blev lagt ind under Hou Transformatorforening. Anlægsudgifterne løb op i godt 90.000 kr. Foreningens årlige forbrug voksede i dens levetid fra 8.532 kWh til 45.330 kWh – en femdobling på 18 år - hvorimod den gennemsnitlige pris, som brugeren betalte pr. forbrugt kWh, faldt fra 94 øre til 28 øre i samme periode.

Aslund Transformatorforenings sidste formand, Ejvind Nielsen, har fortalt, at da han i 1946 overtog ejendommen på Skindbjergvej nr. 26 havde denne ni lampesteder, og prisen på strøm var omkring 1 kr. for de første 5 kWh pr. lampested og herefter 50 øre pr. kWh for yderligere forbrug. Strømforsyningen var langtfra så stabil som i dag; der var tit problemer under malkningen, lyset blinkede og man skulle helst ikke sætte kværnen i gang samtidig. Ejvind Nielsen kan berette om kobbertråde, der var tykke som en finger, når de kom ud fra transformatortårnet, og som blev tyndere og tyndere, jo længere man kom væk fra tårnet. Som formand fik Ejvind Nielsen også henvendelserne, når strømmen svigtede; bl.a. knækkede de gamle master fra 1940 sommetider i stormvejr. Midlertidig kunne formanden måske grave mastestumpen ned ved siden af den gamle, men ellers gik kontakten videre til D. E. C. i Dronninglund, som herefter foretog selve reparationen. Forgængeren på formandsposten var Carl Peter Nielsen, og dennes søn, Peter Nielsen, kan fortælle om en hverdag,

der var præget af faderens formandsarbejde i transformatorforeningen, og også her er det de mange henvendelser ved strømafbrydelser, der specielt huskes.

Vester Hassing Elværk kom til at sætte et synligt spor i byen i denne periode. Et stigende forbrug af elektricitet bevirkede, at det i efteråret 1950 blev nødvendig at få installeret en ny maskine til at køre i paralleldrift med den eksisterende. Den nye maskine var vandkølet og havde et kølevandsforbrug på 18 liter vand pr. hestekrafttime, og for at spare på den mængde vand, der skulle bruges til kølingen, støbte man i den vestlige ende af det grønne anlæg, der dengang lå sydøst for værket, et afkølingsanlæg, således at vandet efter afkøling kunne genbruges. Det varme vand fra elværkets motor blev, via nedgravede rør, pumpet til det store bassin, og efter afkøling sendt retur til værket. Under denne proces kunne der udvikles kraftige vanddampe, som indhyllede pladsen. For at fremme afkølingen blev der i bassinet monteret et springvand, og dette har givet navn til pladsen, som i dag hedder Springvands-pladsen. Med nu to maskiner i drift - en stor og en lille – opstod muligheden for at spare på drivmidlerne, og mindske udgifterne, ved kun at lade den lille maskine køre om natten, og denne blev derfor også kaldt natmaskinen. Den store maskine måtte dog startes op før mejeriet kunne påbegynde sin daglige dont om morgenen.

Elværkerne var - i modsætning til transformatorforeningerne, som kun var distributionsselskaber – også produktionsselskaber, og til varetagelsen af driften var det nødvendig at have ansat elværksbestyrere. Der kendes navnene på 18 af disse elværksbestyrere. Blandt disse er der to, som skiller sig ud ved at have meget lange ansættelsesforhold. Den første er Laurits Jensen, som var elværksbestyrer i Vester Hassing Elværk i perioden 1912 til 1950, dvs. i 38 år. Hans karriere kunne oven i købet være blevet længere, for han omkom ved et ulykkestilfælde, da han ved beskæring omkring luftledninger ved gården Hækken faldt ned fra et træ og brækkede halsen. Den anden er Frederik Poulsen, som var elværksbestyrer i Gandrup i perioden 1907 til 1949, dvs. i 42 år.

Frederik Poulsen blev født den 4. oktober 1878 i Viborg amt. I 1898 blev han udlært som bødker, og den 15. august 1906 etablerede han sig som bødker-mester i Gandrup. Han blev ansat som elværksbestyrer ved Gandrup Elektricitetsværk den 1. juni 1907. Ved siden af arbejdet som elværksbestyrer fortsatte Frederik Poulsen gennem alle årene med at virke som bødker. I 1927 besluttede bestyrelsen, at Frederik Poulsen skulle tage eksamen som installatør, da det var noget besværligt at benyttede installatører fra Aalborg, og herefter var han tillige autoriseret elektroinstallatør indenfor værkets område. Der er ingen tvivl om, at Frederik Poulsen var en utrolig vellidt bestyrer af elværket, og bestyrelsen viste da også gennem de mange år stor velvilje overfor hans ønsker, dels om løntillæg ved ekstra arbejde, og dels om forbedringer af værkførerboligen.

Men selv for den bedste begynder alderen på et tidspunkt at kunne mærkes, og i 1944 fortæller protokollen, at ”Den 40 HK Dieselmotor var saa stærkt beskadiget ved Uheldet med Krumtaplejet at den næppe blev til Maskine mere”. Måske kunne elværksbestyreren ikke lastes for uheldet, men det var nu engang hans ansvar. Ikke desto mindre var han stadig vellidt, og til hans sølvbryllup den 5. december 1945 gav elværket 500 kr. til sølvbrudeparret ”til fri Afbenyttelse”. I 1949 drøftede bestyrelsen – som flere andre gange i denne

periode – værkets drift, og bestyrelsen vedtog at rette en forespørgsel til bestyreren, ”om han af Hensyn til hans Alder nu kunde tænke sig at fratræde Ledelsen af Værket”. Formanden vendte tilbage med det svar, at elværks-bestyreren først forventede at fratræde om to år. Frederik Poulsen nærmede sig på det tidspunkt de 71 år. Svaret gav anledning til megen debat i bestyrelsen. Der afholdtes bestyrelsesmøde såvel den 12. som den 13. april, og resultatet blev indkaldelse til en ekstraordinær generalforsamling. Denne blev afholdt den 27. april, og dagsordenen var: ”Værkets drift”. Efter mange diskussioner blev resultatet en afstemning om følgende spørgsmål: "Ønsker Generalforsamlingen Bestyrerskifte paa Værket". Resultatet blev 46 stemmer for, 30 stemmer imod og 6 blanke stemmer. Den 6. maj blev afholdt endnu et bestyrelsesmøde, og her vedtoges, med fire stemmer mod én, at opsige elværksbestyrer Poulsen med fratrædelse fra 1. december 1949.

Der er ingen tvivl om, at elværksbestyreren havde svært ved at følge med tidens krav, og at dette gik ud over værkets drift. Der er heller ingen tvivl om, at han var vellidt, og at mange, både medlemmer og bestyrelsesmedlemmer, gerne ville gå med til at ignorere problemet - i hvert fald i en periode. Hans yngste datter var på dette tidspunkt 15 år, mens de andre børn efter al sandsynlighed var flyttet hjemmefra, så nok var der stadig forsørgerpligt, men han havde så bødkergerningen at falde tilbage på. Men beslutningen om fyringen var taget; nu skulle den bare føres ud i livet. Om den fortæller familietraditionen, at den længe blev ”saboteret” af Poulsens støtter. Der skete nemlig det, at hver gang formanden skulle møde op for at effektuere fyringen, var elværksbestyreren ikke til stede. Forinden var nemlig mødt én af støtterne, som absolut skulle have Frederik Poulsen med ud af ”huset” på et ærinde. Frederik Poulsen døde den 15. juli 1951, knap 83 år gammel. At man under sagen havde set en del på hans forsørgerpligt fremgår af, at bestyrelsen dagen efter holdt møde, hvor det vedtoges at yde hans enke, Ninna Poulsen, en årlig pension på 300 kr. de kommende 12 år.

Tiden 1956-1965

I perioden fra 1956 til 1965 stiftes de 2 sidste transformatorforeninger i Hals Kommune, begge bryder ud af eksisterende foreninger. Det er også i denne periode at de 3 første af elværkerne afslutter overgangen til vekselstrøm.

Hals Nørreskovs Transformatorforening blev dannet i 1957, da tre af forbrugerne i Aalebæk Transformatorforening udtrådte af denne og dannede en selvstændig forening. Forud for opsplitningen af Aalebæk Transformator-forening lå en periode med mangelfuld strømforsyning, der kulminerede med en retssag mod foreningen. De tre forbrugeres strømforbrug opgøres til omkring 20.000 kWh. Dette var ca. en fjerdedel af hele Aalebæk Transformatorforenings forbrug på tidspunktet for delingen.

Gårdene Vester Nejsig, Abildholt og Hølund skrev i 1937 en kontrakt med Øster Hassing Transformatorforening om levering af strøm. Denne aftale opsiger Øster Hassing Transformatorforening efter 25 års forløb, hvorefter de tre gårdejere i 1962 optages som selvstændig transformatorforening – under navnet Abildholt Transformatorforening - under ØSEFA.

Gandrup Elværk havde i 1957 givet Gandrup Mejeri lov til at gå over til vekselstrøm, som af elværket blev købt udefra, og senere kom også fjernvarmecentralen og skolen på vekselstrøm. Dette må have sat en beslutningsproces i gang, for fra 1957 til 1962 afskrev man værkets værdi fra

ca. 88.000 kr. til 6.000 kr. I samme periode nedbragte værket gælden fra ca. 83.000 kr. til 10.000 kr. Hermed blev skabt økonomisk basis for overgang til vekselstrøm for alle forbrugere, og beslutningen om at gøre dette tog man i 1963. Overgangen til vekselstrøm i Gandrup er afsluttet i 1965.

Flere ting skubbede Vester Hassing Elværk over på vekselstrøm, bl.a. købmand Balle Danielsens ønske om at opføre et korntørreri og etableringen af et fjernvarmeanlæg i byen. Selve beslutningen derom blev taget i 1961. På dette tidspunkt havde værket tre maskiner på tilsammen 430 HK til at forsyne byen med elektricitet, ligesom værket ikke blot var gældfri, men endog havde lidt penge på lommen. Helge Lynge, der var blevet valgt ind i bestyrelsen i 1961, fortæller, at disse midler bl.a. blev brugt til at købe nye motorer til erhvervslivet inden omsens ikrafttrædelse i 1962, således at denne nye omsætningsafgift - momsens forgænger - blev sparet. Da overgangen var afsluttet i 1965, var gælden knap 340.000 kr.

I 1953 fik Hals Elværk - til at dække strømforbruget i spidsbelastningerne - etableret en højspændingsledning til elektricitetsværket, hvor strømmen blev ensrettet og sendt ud til elværkets forbrugere som jævnstrøm. Bestyrelsens gentagne forslag om omlægning til vekselstrøm bliver flere gange nedstemt på en generalforsamling de kommende år, og først i 1961 er erkendelsen af, at den utidssvarende jævnstrøm burde afløses af vekselstrøm endelig slået igennem, og bestyrelsen får bemyndigelse til at omlægge byen i etaper. Herefter går det slag i slag, indtil selve elværket - som den sidste sted i Hals - forlader jævnstrømmen i 1965.

Tiden 1966-1975

I perioden fra 1966 til 1976 afslutter det sidste elværk i Hals Kommune sin omlægning fra jævnstrøm til vekselstrøm. Og i denne periode nedlægges 13 transformatorforeninger, hvorved deres medlemmer bliver direkte andelshavere under forsyningsselskabet.

Den 29. juni 1963 vedtager Ulsted Elværk overgangen til vekselstrøm. Herefter igangsættes et kæmpearbejde, som tager sin tid. I foråret 1966 er omlægningen så langt fremskredet - og arbejdsbyrden på værket tilsvarende mindsket - at elværksbestyreren kan undvære sin assistent. Herefter var elværksbestyreren eneste ansatte, og værket kørte med nedsat maskinkraft. Om natten fik byen i denne periode kun strømleverance via højspænding, mens motorerne var lukket ned. Herefter var overgangen snart fuldført.

Hou Hede Transformatorforening blev nedlagt i 1968, hvor den tilsluttes Hou Transformatorforening.

I 1971 opløses Gaaser Transformatorforening med dens 95 installationer, Hals Sønderskovs Transformatorforening med dens 26 installationer, Hals Nørreskovs Transformatorforening med dens fire installationer, og Abildholt Transformatorforening med dens fem installationer.

I 1972 opløses Ulsted-Rimmer Transformatorforening med dens 63 installationer, Stae Transformatorforening med dens 120 installationer, og Holtet Transformatorforening med dens 104 installationer.

I 1973 opløses Gandrup El-forsyning (det tidligere Gandrup Elværk) med dets 370 installationer.

I 1974 opløses Vester Hassing El-forening (det tidligere Vester Hassing Elværk) med et ukendt antal installationer, Aslund Transformatorforening med dens 99 installationer og Rimmerne Transformatorforening med dens 37 installationer.

Og i 1975 opløses Øster Hassing Transformatorforening med dens 150 installationer.

Tiden 1976-1985

I perioden fra 1976 til 1985 nedlægges endnu to transformatorforeninger.

I 1976 opløses Aalebæk Transformatorforening med dens 78 installationer. Formanden kan på den afsluttende generalforsamling den 8. juni berette, at foreningen havde bestået i 40 år, at dens gæld til ESV var på ca. 50.000 kr., og at forbruget var 329.853 kWh.

Også Skiveren Transformatorforening opløses i 1976. Foreningen lukker med en gæld på 33.384 kr. Denne gæld, plus en rente på 10 %, overdrages til ESV, og foreningens medlemmer må afdrage denne ved i en periode på 10 år at betale en ekstra afgift på 2,60 kr. pr. ampere bundskrue.

Tiden 1986-1995

I perioden fra 1986 til 1995 eksisterer kun 4 selvstændige transformator-foreninger i Hals Kommune område: Hals El-forsyning (det tidligere Hals Elværk), Ulsted El-forening (det tidligere Ulsted Elværk), Hou Transformator-forening og Hals Oplands Transformatorforening.

Hou Transformatorforening havde i 1987 et strømsalg på 5.349.905 kWh, et strømtab på 1,23 %, og en omsætning på godt 4,33 million kr. Året efter, i oktober 1988, blev priserne indført i protokollen: ”Efter forhøjelsen paa 2½ % paa momsgrundlaget, blev det bestemt at man fastholder kilowatprisen uændret til 30,42 øre + afgift 32½ Øre + moms 13,84 øre, ialt 76,76 øre”.

Tiden 1996-2006

En ny elreform så dagens lys i 1999. Denne lov betød et frit elmarked. Men samtidig stillede den krav til adskillelse af produktion, transmission og distribution i selvstændige selskaber, krav som ramte alle eksisterende elforeninger, uanset størrelse, og alle disse nye selskaber skulle godkendes af et bevillingsnævn. Samtidig betød elreformen indførelse af dyrt måle-udstyr, yderligere administration og skattepligt. Resultatet var at små enheder ikke mere var økonomisk rentabelt, og de fire transformator-foreninger, som ved årtusindskiftet stadig eksisterede i Hals Kommune, måtte indstille deres selvstændige virksomhed og søge ind i større samarbejder. Hals El-forsyning, Hou Transformatorforening, Hals Oplands Transformatorforening og Ulsted El-forening blev alle opløst i år 2000.

I alt 19 foreninger med tilknytning til Hals Kommune, alle med elforsyning som formål, er blevet nedlagt gennem årene. Deres levetid varierede fra 11 til 87 år, og var i gennemsnit 44½ år. Målt i store træskolængder blev det samlet til 846 års selvstændig virksomhed omkring elforsyning i Hals Kommunes område.

Hou Transformatorforening efterlod sig en formue på ca. 1,25 million kr., som overgik til den nystiftede Hou Transformatorforenings Fond. Hals El-forsyning efterlod sig en formue på ca. 970.000 kr., som overgik til den nystiftede Hals Elværks- og Miljøforening. Begge disse foreninger har til formål at understøtte almennyttige initiativer i de tidligere transformatorforeningers forsyningsområde.

Kilder og litteratur

Diverse regnskabsbøger for Anton Thomsen og Anders Klem Thomsen, begge Haraldsminde i Gåser, i forfatterens eje.
Oplysninger ved Ole Munk, dattersøn af elværksbestyrer Frederik Poulsen, Gandrup.
Thomsen, Klem: Lys over land. Elforsyningens historie i Hals Kommune 1906 – 2006. Udgivet af Hals Museum for Museumsforeningen for Hals Kommune, 2006.

Det eneste tilbageværende transformatortårn i Hals Kommune 2006, på Skriveren. Tårnet er beliggende mellem ejendommene Skivervej 52 og Skivervej 54. Det har nr. 28, og er opført af Skiveren Transformatorforening omkring 1936. Foto fra bogen Lys over land.

Denne artikel er tidligere publiceret i årsskrift 2007, udgivet 2008 af Museumsforeningen for Hals Kommune og Hals Museum.

Udgivet oktober 2021 af Hals Arkiv på www.halsarkiv.dk